УДК 378.4:303.7(530):801.81

Мирослава Вовк

Синергетичний підхід до аналізу фольклористичної підготовки словесників-фольклористів у класичних університетах

У контексті модернізаційної направленості удосконалення системи вищої освіти виникла проблема визначення нових методологічних засад, однією з яких є застосування складного концептуального підходу – синергетичного. Необхідність його розробки і впровадження зумовлена тією обставиною, що, на думку І. Зязюна, «освітньо-виховний простір і життєдіяльність людини, її саморозвиток – не завжди чітко побудована і керована система, а складний об'єкт, який, зокрема, і в своєму розвитку підпорядковується складним і мало пізнаним закономірностям функціонування і саморозвитку складних синергетичних систем. Синергетичний підхід виводить на перший план такі особливості складних систем, як їх певна хаотичність, і, разом з тим, здібність до саморозвитку, самоуправління. Важливо враховувати механізми взаємодії локальних систем із метасистемами, що надзвичайно необхідно для систем педагогічних, інтегрованих в усі позитивні і негативні процеси громадянського, економічного, культурного розвитку суспільства в цілому і особистості зокрема» [3, с 42–43]. Пов'язана ця проблема з нагромадженням інформаційно-наукового досвіду протягом століть, з активізацією інтеграційних процесів між науковими галузями, з необхідністю подолання методологічного «хаосу» в змісті підготовки майбутніх фахівців, зокрема педагогів-дослідників, з переходом до постекласичного типу науки і освіти («інтегративної синергетично-тоталогічної цілісності» (Т. Усатенко)). Ці детермінанти характеризують також процес фольклористичної підготовки майбутніх словесників-фольклористів в умовах класичного університету.

Науково-аналітичні аспекти синергетичного підходу до педагогічних проблем, зокрема щодо застосування системності у навчанні, можна знайти у творах класиків – основоположників педагогічної науки (Ф. Дістерверг, Я. А. Коменський, І. Г. Песталоцці, К. Ушинський). В останні десятиліття з'явилось чимало аргументованих досліджень з проблеми синергетики як постнекласичної методології освіти (А. Євдюх, О. Пономарьов

О. Романовський, А. Усольцев), аналізу синергетичних принципів становлення нової світоглядної парадигми в освіті (І. Зязюн, О. Мегрелішвілі В. Пазенок С. Сисоєва), визначення концептуальних синергетичних засад постнекласичної парадигми українознавства (Т. Усатенко).

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування необхідності застосування синергетичного підходу до аналізу фольклористичної підготовки майбутніх словесників-фольклористів у класичних університетах.

Синергетика (з грец. *sinergeio* – взаємодія) – «міждисциплінарний напрямок досліджень складно організованих еволюціонуючих систем. Синергетика виникла на початку 70-х рр. XX ст. і пов'язана з іменами І. Пригожина і Г. Хагена. Синергетика ставить метою пізнання загальних принципів самоорганізації систем різної природи – від фізичних до соціальних, аби лише вони мали такі властивості, як відкритість, нелінійність, неврівноваженість, здатність підсилювати випадкові флуктуації. Предмет синергетики – прямі та зворотні переходи систем від стабільності до нестабільності, від хаосу до порядку, від руйнування до створення [2, с. 420].

Синергетична методологія виникла як наслідок обмеженості успіхів і невдач періоду класичного планування. Її унікальною особливістю є «використання розширеної інформаційної бази, створення і моніторинг сценарію інноваційних дій на основі попереднього моделювання чи локальних експериментів, передбачення зворотного зв'язку та ін.» [4, с. 130–132]. Тотожний еволюційний процес прослідковується у розвитку наук українознавчого спрямування (до яких належить і фольклористика): «Про зміну класичної наукової раціональності, яка сформувала науки, свідчать взаємозв'язок гуманітарного і точного знання, розмивання меж у класифікаціях наук, меж між наукою і літературою, використання понять з однією галузі наукового знання в інших галузях» [13, с. 274].

Принципові засади синергетики розробляються у педагогічній теорії останні кілька десятиліть. Цим самим, на думку С. Гончаренка, «педагогічна теорія зробила значний крок вперед, коли почала розглядати педагогічний процес як динамічну систему, яка об'єднує в собі безліч підсистем. Крім чіткого виділення складових компонентів (цільового, діяльнісного і результативного), таке уявлення дає можливість аналізувати багаточисленні зв'язки і відношення між компонентами, а це сьогодні головне у практиці управління педагогічним процесом [1, с. 15].

Зауважимо, що розробка синергетичного підходу в педагогіці ґрунтується насамперед на філософських позиціях – це, безумовно, впливає на

концептуальні засади світоглядного рівня синергетичного бачення, зокрема «сприяє проявленню її докорінної критичності, її рефлективності, які допомагають людині свідомо контролювати власні дії та узагальнювати свої взаємини з навколишнім світом» [5, с. 79]. У цьому зв'язку І. Соколова, досліджуючи синергетичні засади підготовки вчителя-філолога-білігвіста, вважає, що «світоглядна інтерпретація ідей синергетики може слугувати для майбутнього вчителя-філолога підґрунтям цілісного сприйняття та усвідомлення світу, формування синергетичних уявлень про відкритість світу, цілісність і взаємопов'язаність людини, природи і суспільства; когерентність і нелінійність розвитку систем, про хаос і випадковість» [12, с. 39]. Для майбутнього словесника-фольклориста синергетичні принципи є важливою умовою формування професійного світогляду, що дозволяє залучати та упорядковувати системи різних наукових галузей.

Власне в результаті взаємодії фольклористики з іншими науками протягом XIX – на початку XXI ст. нові наукові напрями, які мають властивості системи: лінгвофольклористика, етномузикознавство, фольклоротерапія, фольклоризм різних видів мистецтва тощо. Водночас в умовах вишу фольклористичний компонент є складовою багатьох дисциплін антропологічного, лінгвістичного, культурологічного, літературознавчого спрямування. Ці аспекти засвідчують явище взаємодії систем різних наукових галузей, навчальних дисциплін, що в сукупності створюють унікальну цілісність багатовекторного вивчення фольклорної традиції. Тому ґрунтовне засвоєння інформаційного, методологічно зорієнтованого матеріалу, набуття дослідницьких аналітичних умінь формує підвалини для формування цілісного професійного світогляду майбутнього словесника, фахівця з фольклористики.

У контексті проблеми зміни світоглядної парадигми важливою є поява поняття «синергетична людина» – людина, яка «прагне жити за законами цілісності, відтворює себе в просторі й часі як сутність, що самоідентифікується, самовідтворюється і самопокладається» [6, с. 26]. Дослідник аргументовано наголошує на тому, що в людини синергетичного типу формується цілісна свідомість, яка «надихає індивідуальну активність людей, дає змогу особистості долати фатальну зумовленість власної поведінки зовнішніми факторами, розривати обійми наявних, зокрема несприятливих, обставин свого життя», «зумовлює і спосіб включення людини в різні форми суспільної діяльності, і характер, спрямованість людської активності» [6, с. 26].

У педагогічній (та дослідницькій) діяльності синергетичні принципи взаємодії забезпечують формування соціокультурних цінностей, які піддаються трансляційним механізмам передачі культурних традицій, а також «освітнього середовища для їх засвоєння, дозволяє представити педагогіку як практичну сферу використання синергетики і наблизити її до точної науки, яка прогнозує результати своєї діяльності» [9, с. 38]. У фольклористичній підготовці майбутніх словесників-фольклористів спостерігається ця тенденція безпосередньо, адже сам фольклор – основний об'єкт вивчення – зосереджує цінності певних історичних епох, родинні, ментальні, естетичні одвічні орієнтири. Засвоюючи їх крізь призму систем різних наукових сфер, у майбутніх фахівців формується стійка аксіологічна спрямованість, яка реалізується в подальшій професійній діяльності, сприяє кристалізації світоглядних принципів, дієвому самовдосконаленню.

Аксіологічний аспект синергетичного підходу в освіті пов'язаний з актуалізацією проблем підготовки компетентного фахівця. На сьогодні, на думку О. Романовського, природно виникла необхідність «у створенні міждисциплінарних наук і необхідності зміни самої структури формування підготовки фахівців. Це завдання має своє рішення при використовуванні принципу подібності і розмірності, який виявляється в самоорганізації будь-якої системи, що ускладнюється, в тому числі і системи нагромадження і передачі знань, для їх практичного використовування» [10, с. 86].

Питання підготовки компетентного фахівця, зокрема майбутнього словесника-фольклориста в класичних університетах, актуальне у зв'язку з синергетичними тенденціями організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. У кількох провідних вишах (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького) ця тенденція простежується послідовно протягом останнього десятиліття в напрямі розробки інтегрованих курсів та авторських спецкурсів, в основі яких покладені проблемні аспекти вивчення фольклорного фонду культури у контексті суміжних дисциплін. Однак у більшості вітчизняних класичних, педагогічних університетах спектр фольклористичного матеріалу зводиться до вивчення курсу «Усна народна творчість», який (хоч і зазнав окремих авторських модифікацій) не вичерпує різноплановості фольклористики як унікальної методологічної, інформаційної системи. Це в свою чергу не сприятиме формуванню фольклористичної компетенції майбутнього педагога-дослідника.

Синергетична методологія в освіті створює умови, з одного боку, для забезпечення цілісного структурування змісту підготовки майбутніх фахівців, з іншого, забезпечує підвалини для особистісно орієнтованого підходу до кожної особистості майбутнього фахівця, що зумовлює можливості виявляти індивідуальні особливості, творчі здібності кожного студента (магістранта). Щодо першого аспекту О. Пономарьов вважає, що «серед стереотипів лінійного мислення, які заважають сприйняти постнекласичну методологію взагалі та синергетику як парадигму освіти зокрема, наведемо такі два найбільш поширені. Першим з них є уявлення про імперативний характер каузальності, згідно з яким причинно-наслідкові зв'язки вважаються лінійними і однозначними, що означає досить жорстку детермінованість подій і процесів і неможливість раптової появи нових, непередбачуваних і неочікуваних подій інакше, як через неврахування дії тих чи інших чинників. Другим подібним стереотипом є уявлення про лінійний характер історичного розвитку та однозначну детермінацію сучасного минулим, а майбутнього сучасним, тоді як в дійсності в процесі цього розвитку система зазнає дії множини різноманітних чинників, що здатні істотно послабити цю детермінацію і зумовити зовсім несподівані зміни напрямів її розвитку [7, с. 18]. Згідно з цим положенням вчений пропонує таку схему:

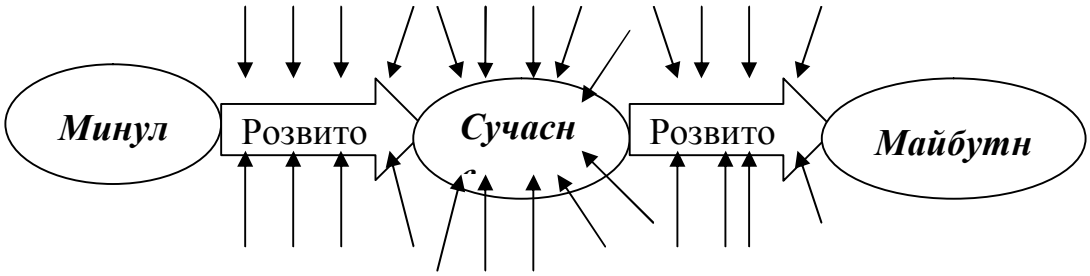

Звичайно, принцип лінійності передачі наукової, педагогічної інформації має місце в системі фольклористичних знань, у системі фольклористичної підготовки (інакше не можна говорити про наукові школи, напрями, системи педагогів-фольклористів). Водночас незаперечним є факт впливу на логічний розвиток фольклористики як науки і навчальної дисципліни багатьох чинників (соціокультурних, історичних, політичних). Наприклад, в історії фольклористичної підготовки майбутніх учителів української мови та літератури, фольклористів наявний факт: 1939 р. з ініціативи відомого етномузикознавця Ф. Колесси при Львівському університеті було відкрито кафедру фольклору та етнографії, але вже 1947 р. зі смертю її засновника вона була ліквідована радянськими чиновниками. Подібні факти свідчать, що фольклористика формувалась не лише на основі

детермінованої взаємодії наукових шкіл, постатей фольклористів, етнографів, але й під впливом зовнішніх чинників, що або гальмували, або інтенсифікували її становлення, розвиток.

Інший, особистісний, аспект використання синергетичного підходу в освіті дозволив усвідомити, що, на думку О. Пономарьова, «кожна людина (в тому числі і учень чи студент, і вчитель чи викладач) являють собою надзвичайно складні відкриті системи, які, перебуваючи під дією величезної множини різноманітних чинників, саме й набувають притаманні подібним системами властивостей самоорганізації і саморозвитку [8, с. 50].

Вчений чітко визначив чинники, які впливають на формування особистості майбутнього фахівця, якого варто розглядати як систему:

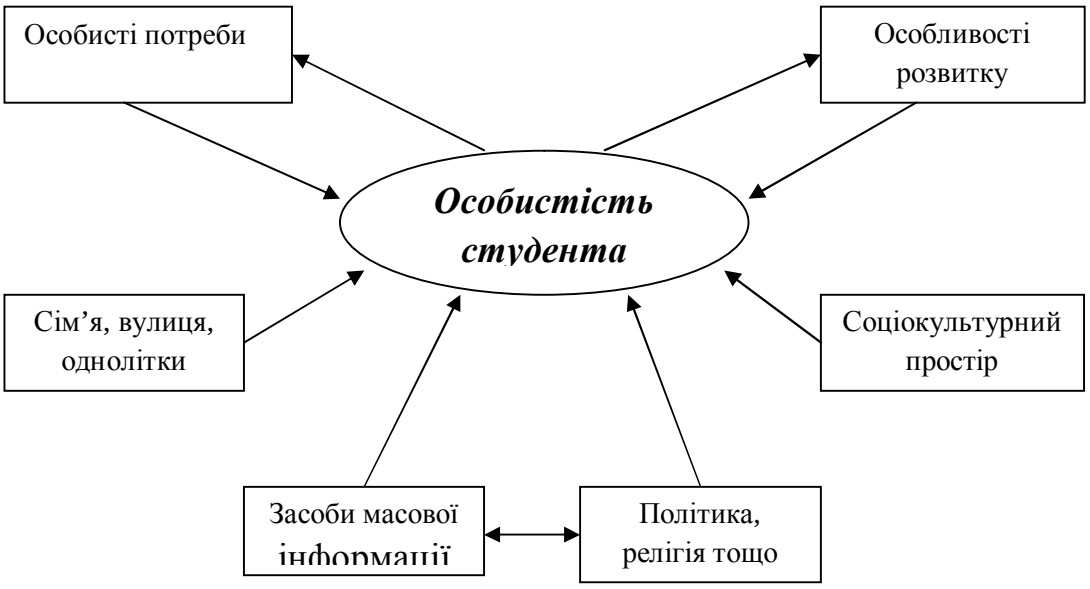

На цій основі можна деталізувати найважливіші фактори впливу на особистість майбутнього словесника-фольклориста:

Сім'я (родинне середовище) та вулиця, однолітки (соціальне середовище) – оточення, в якому формуються світоглядні орієнтири особистості в дитячому та юнацькому віці, визначається первинна професійна спрямованість в результаті спілкування з авторитетними дорослими, задоволення від дозвіллєвої діяльності тощо. Для майбутнього словесника-фольклориста визначальними є перебування у так званому фольклорному середовищі (С. Грица). Повага до народної пісенності, дотримання традиційної обрядовості, залучення до фольклорної діяльності в позашкільний час – все це в подальшому сприяє бажанню вивчати фольклор, інтерпретувати, займатись збиральницькими формами роботи.

Засоби масової інформації. За їх безпосередньої участі репрезентується ставлення до збереження та вивчення фольклорного багатства в країні, висвітлюються результати функціональної дії фольклорної традиції (освітня сфера, художня самодіяльність, відродження, книговидання тощо). Для словесника-фольклориста середовище засобів масової інформації є джерелом формування ерудиції, професійного досвіду, що створює можливості для володіння сучасним інструментарієм інтерпретації фольклорного арсеналу культури.

Соціокультурний простір. Комплекс факторів, що впливають на цілісність світогляду особистості майбутнього філолога-фольклориста. Фольклористично-етнографічна періодика, залучення у науково-фольклористичне студентське товариство, активізація дослідницької роботи в умовах фольклорно-збиральницької діяльності, активне читання та орієнтування у книжкових новинах, володіння інформацією щодо сучасних напрямків фольклористичних досліджень тощо – все це формує соціокультурне середовище професійного самовдосконалення.

Політика, релігія тощо – власне соціальні фактори, які впливають на національно свідому та інтернаціонально-толерантну позиції майбутнього фахівця, визначають ідейну спрямованість вивчення фольклорної традиції. Особливе значення має серед спектру соціальних чинників належність майбутнього фахівця до певної етнічної групи, народності (гуцули, бойки, лемки тощо), що, безумовно, впливатиме на подальше професійне зростання, яке, як правило, виявляється в особливому зацікавленості у дослідженні відповідного рідного середовища, його фольклорної та етнографічної унікальності.

Особливості розвитку. Власне цей чинник передбачає умови, в яких розвиваються особистісні якості людини, майбутнього фахівця, та формуються, удосконалюються професійні навички і уміння, збагачується за рахунок інформаційної рафінованості інформаційно-знаннєвий потенціал. Специфіка цих двох аспектів передбачає глибоке, осмислене засвоєння інформації та набуття практичного досвіду від раннього дитинства, за сприятливих, інтерактивних умов у навчальному закладі та саморозвитку протягом життя. Для майбутнього словесника-фольклориста цей фактор визначальний, так як основним об’єктом вивчення, дослідження, інтерпретації є фольклор, який акумулює в опоетизованих формах, стилістичних вимірах генетичну народну пам’ять.

Особисті потреби – фактор, який визначає спрямованість особистості, мотивацію її навчальної діяльності, самовдосконалення. Власне це відповідна аксіологічна спрямованість майбутнього фахівця, тому в цьому контексті важливо, щоб в умовах вищого навчального закладу сформувалась ціннісна

орієнтація, коли особиста потреба дослідження фольклору, вивчення фольклористики трансформувалась у певний результат (матеріал, стаття, монографія, когорта свідомих учнів тощо), що свідчитиме про зміну її векторності у соціальну цінність.

Отже, синергетичний підхід до аналізу фольклористичної підготовки майбутніх словесників-фольклористів дозволяє окреслити домінуючі тенденції вивчення фольклористики як наукової системи, яка розвивається на основі принципу відкритості до взаємодії з системами інших наук. Застосування синергетичної методології до змісту фольклористичної підготовки створює універсальні можливості для забезпечення її цілісного, послідовного структурування та визначає засади особистісно орієнтованого підходу до кожного студента, магістранта. Водночас у контексті формування людини синергетичного типу майбутній словесник-фольклорист має можливість професійно самовиразитись в сучасних соціокультурних умовах, де «саморозвиток і самореалізація в культурі стають важливою суспільною цінністю» [11, с. 57–58].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Цілісність педагогічної системи і процесу: методологічний аспект / С. Гончаренко // Філософія педагогічної майстерності : зб. наук. пр. / ред. кол.: Н. Г. Ничкало (голова) та ін. ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – С. 13–24.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – Видання друге, доповнене й виправлене. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
4. Ляшенко С. Шляхи у майбутнє і філософія освіти / С. Ляшенко, А. Євтодюк // Освіта і управління. – 2002. – Т. 5. – № 3. – С. 127–135.
5. Мегрелішвілі О. Синергетичне світобачення студента: проблема становлення / О. Магрелішвілі // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 77–81.
6. Пазенюк В. Синергетика в контексті становлення нової світоглядної парадигми / В. Пазенюк // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 21–28.
7. Пономарьов О. С. Синергетика як постнекласична методологія освіти / О. С. Пономарьов // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського. – Харків : НТУ «ХПУ», 2009. – Вип. 22(26). – С. 13–24.
8. Пономарьов О. С. Синергетична парадигма педагогіки вищої школи / О. С. Пономарьов // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського. – Харків : НТУ «ХПІ», 2009. – Вип. 20(24). – С. 41–55.
9. Романовский А. Г. Синергетика педагогической деятельности // А. Г. Романовский // Теорія і практика управління соціальними системами : щоквартальний науково-практ. журнал. – 2008. – № 2. – С. 32–39.
10. Романовський О. Г. Педагогічні аспекти синергетики / О. Г. Романовський, О. О. Романовська // Науковий вісник Миколаївського державного університету : зб. наук. пр. Педагогічні науки / за заг. ред. В. Д. Будака, О. М. Пєхоти. – Миколаїв : МДУ, 2008. – Вип. 20. – Т. 1. – С. 82–90.
11. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу / С. О. Сисоєва. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – 324 с.
12. Соколова І. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями : монографія / за ред. С. О. Сисоєвої ; МОН України ; АПН України ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. – Маріуполь – Д. : АРТ-ПРЕС, 2008. – 400 с.
13. Усатенко Т. П. Українознавчі проблеми педагогічної думки в XIX–XX ст. : дис. доктора пед. наук : спец. 13.00.01 / Усатенко Тамара Пилипівна. – К., 2007. – 487 с.